

TÓTH ANDREA

A célnyelvi önkorrekción vizsgálata a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében

1. Bevezetés

A természetes beszédtevékenységet egy ellenőrző mechanizmus figyeli, vagyis a beszélő a saját belső beszédének az alapján ugyanúgy észreveszi a hibákat, mint amikor másokat hallgat (Levelt 1989, idézi Navracscics 2007). Ha hibát észlelünk, a további feldolgozást felfüggesztjük addig, amíg a hibát ki nem javítjuk. Az úgynevezett „feltartóztató” monitorozás azon az elgondoláson alapszik, hogy minden típusú hibát még az artikuláció előtt kijavítunk (Laver 1980, idézi Navracscics 2007). Ezzel szemben az „áteresztő” monitor szerint a beszédletrehozás folytatódik, így az artikuláció előtti hiba megjelenik a beszédben (Levelt 1989, idézi Navracscics 2007). Jóllehet, egyes megakadásjelenségek a rejtett javítások közé tartoznak, mivel a hibát még azelőtt észleljük, mielőtt kimondtuk volna (Navracscics 2007).

A beszédletrehozás során tehát minden egyes beszélő egyben önmaga hallgatója is, vagyis folyamatosan monitorozza saját beszédprodukciónját annak érdekében, hogy ellenőrizze a kivitelezés helyességét és a kommunikáció adekvátságát. Ha azt feltételezzük, hogy az önmonitorozási rendszer ugyanazt a beszédmegértési rendszert használja, amit más beszélő megértéséhez (Levelt 1989), a következő kérdések merülnek fel a szinkrontolmácsolás esetében:

- Változik-e a tolmács önmonitorozási mechanizmusa a tolmácsolási tevékenység során, amikor a beszédmegértési rendszert a bejövő forrásnyelvi információk feldolgozása már lefoglalja?
- Különbözik-e az esetleges hiba detekciója, illetve a hibás kivitelezés korrekciójának aránya a szinkrontolmácsolásban és a spontán beszédben?

Jelen tanulmány a szinkrontolmácsolás során működő célnyelvi önkorrekcións mechanizmus kérdéskörével foglalkozik, vagyis azzal, hogy az említett tevékenység során az önjavítás a beszédletrehozás mely szintjein valósul meg leginkább, tapasztalható-e eltérés az egynyelvű spontán beszédben működő effajta mechanizmushoz képest. Megválaszolendő kérdés továbbá, hogy a gyakorlatszerzés milyen hatással van a szóban forgó jelenségre.

2. A kivitelezés korrekciója egynyelvű spontán beszédben

A beszéd szándékától az elhangzásig tartó folyamatot sokféleképpen modellálták, azonban a sok esetben kísérletileg igazolt, illetőleg tapasztalatokon alapuló feltételezések legátfogóbb összefoglalását Levelt alkotta meg (1989, idézi Gósy 2005). A pro-

dukción mechanizmus három nagy része a beszédszándékot követő grammatikai, fonológiai és artikulációs tervezés.

A sokszor nem nyelvi formában jelentkező makrotervezés egyes részei megjelenhetnek a beszédlétrehozás során. Ha a beszélő a gondolatok kivitelezése során nem a megfelelő nyelvi formát preferálta, akkor korrigálásra kényszerül, amit többféleképpen is megvalósíthat. Leggyakoribbak a téves névelők, a téves egyeztetések, illetve az indokolatlan ismétlések. Az egyeztetési tévedések valójában agrammatikus formák. Az alany és az állítmány hibás egyeztetése viszonylag gyakori a morfológiailag oly gazdag magyar nyelvben, még abban az esetben is, amikor a gondolat nyelvi formába öntését nem nehezíti sem szünet, sem pedig közbeékelődés. Az ismétlés legtöbbször a kötőszavakra jellemző, amelyek a szünettartás „szinonimájaként” értelmezhetőek, a megfelelő szerkezet keresését segítik elő (Gósy 1999).

Kísérletek igazolták, hogy a hallgató a szegmentális szint hibáit viszonylag pontosan és könnyen korrigálja, közülük is leggyorsabban és legsikeresebben az egyszerű nyelvbtlásokat (Gósy–Bóna 2006). A tervezési folyamatban a legcsekélyebb erőfeszítést tehát nagy valószínűséggel az artikulációs gesztusok lehívása és kivitelezése jelenti, de csak akkor, ha a megelőző tervezési szintek részfolyamatai tökéletesen működnek.

Magyar beszélőkkel végzett kísérletek a fonémák és a szavak szintjén anticipációs¹ és perszeverációs² hibákat, fonéma- és szófelbukkanásokat, valamint fonémacseréket találtak (Huszár 1998, idézi Gósy 1999). Gósy Mária nyelvbtlásokkal kapcsolatos gyűjtései (amelyek típusuk szerint csoportosítva tartalmaztak fonetikai, morfológiai és szemantikai nyelvbtlásokat) azt is alátámasztották, hogy a beszélő nem mindig van tudatában a tévesztésnek. A javítás sem mindig tudatos, illetve nem egy esetben a hiba korrigálása nem történik meg, vagyis a beszélő ki nem ejtettnek tekinti az addig elhangzottakat, a korrigálásokról sok esetben nincs is emléke (Gósy 1999).

Az ismétlések és a téves kezdésekre kapott adatok azt mutatják, hogy összesítve minden huszadik szó esetén fordulnak elő; a beszélők között azonban jelentősek lehetnek a különbségek. Angol anyanyelvűekkel végzett kísérletek szerint a leggyakoribb esetben 13 szavanként, a „legritkább” esetben pedig 33,3 szavanként következett be az elemzett megakadások egyike. Tíz magyar beszélő spontánbeszéd-anyagának 16,6%-a tartalmazott ismétlést, téves kezdést, hezitálást; az egyes beszélők közötti legalacsonyabb arány 11,41%, a legmagasabb 21,97% volt (Gósy 2004).

3. A tolmácsolás mint kétnyelvű beszédtevékenység

A tolmácsolás a beszédpercepció és a beszédprodukció speciális esete, és mint ilyen számos ponton eltér az egynyelvű spontán beszédtevékenységtől. Az eltéréseket a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. A beszédpercepció és beszédprodukció nem azonos nyelven zajlik, van köztük egy átkódolási szakasz, így ha a forrásnyelvi szöveg nem törlődik azonnal, strukturális vagy lexikai interferencia léphet fel.

¹ Az anticipációk esetében egy későbbi elem korábban jelenik meg a kiejtésben a hangsor legkülönbözőbb helyein (Gósy 2002).

² A perszeverációk esetében egy korábbi elem tartósan megmarad, és hat az időben később következő elem artikulációs tervezésére (Gósy 2002).

2. Az átkódolási szakasz ellenére is időben egymásra csúszhat a forrásnyelvi percepció és a célnyelvi produkció, így fokozott szerephez jut a figyelemmegosztás.
3. A szegmentálás (értelmi egységekre bontás) menet közben történik, és ennek során szükséges a megfelelő követési távolság (*time lag*) kialakítása (G. Láng 2005).
4. Mivel a tolmácsolandó szöveg befejezetlen, részleges értés alapján történik a jelentés rekonstrukciója.
5. A gondolatok megformálásának két teljesen különböző stratégiáját kell működtetni. A szinkrontolmács a nyelvi formától a gondolattig és a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat két különböző stratégia szerint járja be, és ezt szinte egyidejűleg teszi.
6. A gondolattól a nyelvi formáig vezető utat megnehezíti, hogy ebben nem saját gondolatok kifejezéséről van szó, hanem úgynevezett „kívülről megadott program” (Leontyev 1969, idézi Klaudy 1994, 1997) által meghatározott beszédtevékenységről.
7. E külső program teljesítéséből adódóan a motiváció is más. A tolmácsok nem a saját kommunikációs igényeiket elégítik ki, hanem másokét, így az egynyelvű beszédtevékenységtől eltérően a tolmácsolást közvetett motiváció jellemzi (Klaudy 1994, 1997).
8. A mentális erőforrások korlátozottan állnak rendelkezésre (mint például a munkamemória, a figyelem és feldolgozó kapacitás, az idő) (G. Láng 2005).

4. Szinkrontolmácsolási korpusz vizsgálata

4.1. A vizsgálat célja

A tanulmányban ismertetésre kerülő vizsgálatnak az a célja, hogy feltárja a szinkrontolmácsolás során tetten érhető önkorrekciós mechanizmus működését, illetőleg az abban bekövetkező esetleges változásokat a gyakorlatszerzés függvényében.

A célnyelvi önkorrekció vizsgálata hasznos eredményekkel szolgálhat a szinkrontolmácsolás során működő beszédprodukciós folyamatok minél jobb megértéséhez, valamint segíthet kiegészíteni a szinkrontolmácsolás folyamatorientált modelljeit.

4.2. Anyag és módszer

A tanulmányban ismertetésre kerülő vizsgálat korpuszát két angol–magyar irányú szinkrontolmácsolási gyakorlat képezi, amelyek rögzítése között 1 év telt el. Az első szinkrontolmácsolási korpusz – címe: *The worthless Ivy League?* – a vizsgálatban részt vevő tolmácsolók tanulmányainak kezdetén, 2007-ben került rögzítésre, a második felvétel pedig – címe: *Five Years on Food Safety in Europe* – 2008-ban, a záróvizsgán készült. A 2007-ben készült felvétel időtartama közel 1 óra (52'38"), míg a 2008-ban rögzített beszédanyag megközelítőleg 40 perc (39'21"). Mindkét szöveg aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkozik: az első az amerikai oktatáspolitikát, a második pedig az európai élelmiszerbiztonság egyes szegmenseit tárgyalja.

A korpusz 7 tolmácsolót, közülük 6 nő és 1 férfi (átlagéletkoruk 25,6 év) szinkrontolmácsolási teljesítménye.

A vizsgálatban azokat a megakadásokat tekintetem önkorrekciós jelenségeknek, amelyek esetében a hibás kivitelezés (jelen esetben: morfológiai vagy szintaktikai hiba, téves szótalálás, lexikai változtatás, újraindítás, ismétlés) korrekciója a tolmács-

hallgatók részéről megtörtént. A két korpusz feldolgozása során tehát a bennük előforduló önkorrekción jelenségeket az említett kategóriák alapján regisztráltam és elemeztem.

A két forrásnyelvi szöveg összemérhetősége szempontjából fontosnak tartottam a következő szövegváltozók meghatározását: A 2007-ben rögzített szöveg lexikai sűrűsége (azaz a tartalmas szavak/össz-szósám százalékos aránya) 52% (385/734), míg a 2008-ban felvett szövegé 55% (271/496). A szónok átlagos beszédtempója a 2008-as beszédanyagban 0,2 szótaggal gyorsabb, mint a 2007-es korpuszban (2,7 szótag, illetve 2,9 szótag/sec). A 2007-ben rögzített forrásnyelvi szövegben az átlagos mondathosszúság 15,9 szó (734/46), a 2008-ban készült beszédanyagban pedig 17,7 szó (496/28). Ezeket a szövegváltozókat tekintetbe véve tehát nincsen jelentős különbség a két forrásnyelvi szöveg között.

4.3. A vizsgálat eredményei

A célnyelvi önkorrekción alakulását a két beszédanyagban az 1. táblázat foglalja össze. Ez a 2007-es és a 2008-as korpuszban előforduló összes önkorrekción kísérletet, a szinkrontolmácsolás szövegek terjedelmét és a célnyelvi önkorrekción előfordulási gyakoriságát tartalmazza az egyes tolmácsolókat (Th1–Th7) vonatkozóan. A 2007-ben rögzített korpuszban átlagosan 25,1 szavanként regisztráltam önkorrekción, míg a 2008-ban felvett beszédanyagban 22,5 szavanként, tehát az egy évvel későbbi teljesítményben nem tapasztalható szignifikáns különbség az átlagos előfordulási gyakoriság tekintetében. Ez az eredmény két tolmácsoló (Th3, Th6) meglepő számaival magyarázható, ugyanis mindkét tolmácsolót a 2007-es (vagyis a korábbi) beszédanyagban jóval gyakrabban javította célnyelvi teljesítményét, mint a 2008-ban rögzített korpuszban, és ebből adódik az átlagértékek kiegyenlítetttsége.

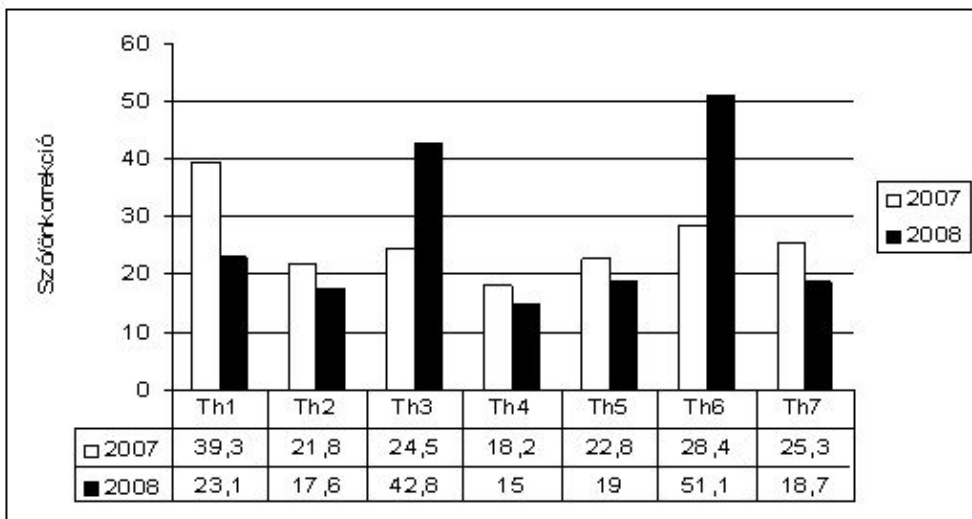
	Összes önkorrekción		Szavak száma		Előfordulási gyakoriság	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Th1	18	18	707	416	39,3	23,1
Th2	26	20	567	351	21,8	17,6
Th3	23	8	564	342	24,5	42,8
Th4	26	19	474	285	18,2	15,0
Th5	22	17	502	323	22,8	19,0
Th6	20	7	567	358	28,4	51,1
Th7	22	19	557	356	25,3	18,7
Átlag	22,5	15,4	563	347	25,1	22,5

1. tábla: A célnyelvi önkorrekción alakulása a gyakorlatszerzés függvényében

Ugyanakkor az egyéni teljesítményeket tekintetbe véve hét tolmácsoló közül öt 2008-as beszédanyagában jóval gyakrabban fordult elő önjavítás (Th1 esetében például ez az arány 39,3 szóról 23,1 szóra csökkent, ami azt jelenti, hogy a 2008-ban regisztrált beszédanyagban a tolmácsoló jóval gyakrabban, 23,1 szavanként javította ki saját teljesítményét). Az önkorrekción mechanizmus működésében bekövetke-

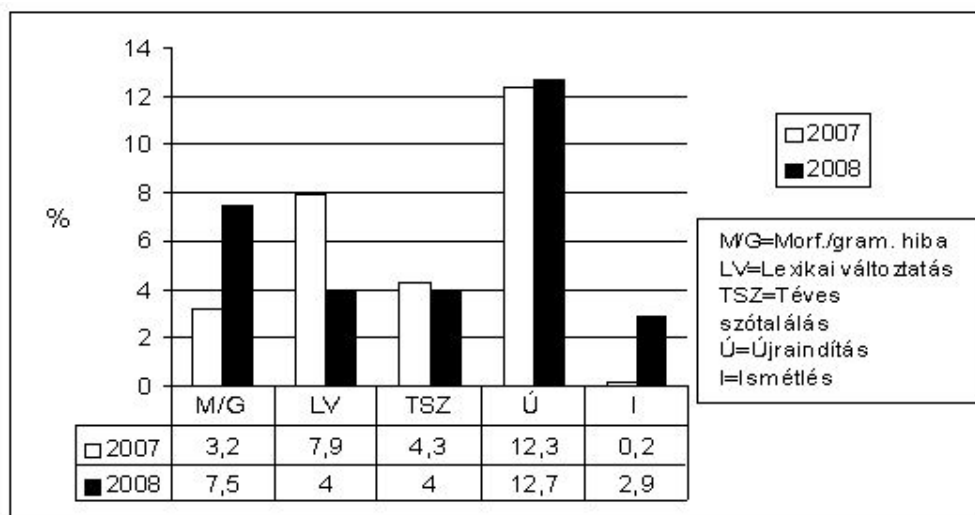
ző pozitív változás tehát egyértelműen igazolja a gyakorlatszerzés fontosságát a célnyelvi kivitelezés monitorozási folyamatában. A tolmácsolás hatékonyabb működése, valamint a minőségében is kifogástalan célnyelvi szöveg létrehozása azonban akkor valósulna meg, ha e hibák korrigálása még az artikuláció előtt megtörténne, vagyis ha túlnyomórészt az úgynevezett „feltartóztató” monitorozás működne.

Ha összehasonlítjuk az egynyelvű spontán beszédnek a szakirodalomban meghatározott idevágó adatait (lásd fentebb a 2. pontban) és a jelen vizsgálat eredményeit (lásd az 1. ábrán), láthatjuk, hogy a legalacsonyabb értéket illetően szinte nem tapasztalható különbség (egynyelvű spontán beszéd: 13,0 szavanként, szinkrontolmácsolás: 15,0 szavanként), jóllehet a legmagasabb értéket nézve szignifikáns eltérés mutatkozik (egynyelvű spontán beszéd: 33,3 szavanként, szinkrontolmácsolás: 51,1 szavanként). Mindazonáltal ha a szélső értékek helyett az átlagértékeket vesszük figyelembe, az önkorrekció előfordulási gyakorisága szinte megegyezik az egynyelvű spontán beszédben és a szinkrontolmácsolott szövegekben. Az egynyelvű spontán beszéd mutatója minden huszadik szóra határoz meg önkorrekciót, míg a szinkrontolmácsolott szövegekben 25,1 (2007), illetve 22,5 szavanként (2008) mutatkozik az önjavítás valamely típusa.

1. ábra: A célnyelvi önkorrekció előfordulási gyakoriságának alakulása

Ahhoz azonban, hogy meg tudjuk állapítani, hogy a célnyelvi önkorrekciós mechanizmus a szinkrontolmácsolott szövegekben a beszéd létrehozás mely szintjein valósul meg leginkább, elengedhetetlen ezeknek a jelenségeknek a típusait is megvizsgálunk. A 2. ábrán ezek az eredmények láthatóak. Az egyes értékek az önkorrekciós jelenségeknek a teljes korpuszra vetített átlagos arányait mutatják, tehát a számok azt tükrözik, hogy a szövegeknek (átlagosan) hány százalékát teszik ki az önjavítás egyes típusai.

2. ábra: Az önkorrekción aránya a hibák típusai szerint

A 2007-es és a 2008-as korpuszban előforduló önkorrekción típusait összehasonlítva jól látható, hogy a legmagasabb értéket mindkét beszédanyagban az *újrاندítás* adja: 12,3%, illetve 12,7%; a gyakorlatszerzés következtében nem történt jelentős változás: mindössze 0,4%-kal több *újrاندítás* fordult elő a 2008-ban felvett szövegekben. Hasonló különbség tapasztalható a *téves szótalálások* arányában, ez esetben azonban csökkenő tendenciát (4,3%-ról 4%-ra) mutatnak az értékek. Szignifikáns különbség látható azonban a lexikális hozzáféréshez köthető *lexikai változtatások*, illetve a nyelvi tervezés szintjéhez kapcsolódó *morfológiai-grammatikai hibák* korrigálása esetében; e különbségek az előbbinél csökkenő (7,9%-ról 4%-ra), az utóbbinál növekvő (3,2%-ról 7,5%-ra) tendenciát mutatnak. Tehát az egy évvel később rögzített beszédanyagban 3,9%-kal kevesebb *lexikai* változtatás és 4,3%-kal több *morfológiai/grammatikai* korrekción történt. Ez az eredmény alátámasztja a globális beszédmegértési modellnek azt az állítását, miszerint a grammatikai hibát kevésbé fogadjuk el, mint a szemantikailag rendhagyót (Gósy 1999). A tolmácsolók – a gyakorlatszerzés eredményeképpen – feltehetően fokozottabban tudták monitorozni célnyelvi teljesítményüket és korrigálni az előforduló hibákat, ezért következ(het)ett be a *morfológiai/grammatikai* javítások számának ilyen mértékű növekedése.

Lássunk néhány példát az egyes típusokra:

- a nyelvi tervezés szintjéhez köthető grammatikai összehangolatlanság: „oktatás-hoz...ban részesülhetnek”, „ez a...ezek az iskolák jó iskoláknak tünnek”, „az...a főiskolán”; „de több fele” (*több mint a fele* helyett); „nos, ezek nehezek...nehéz kérdések”, „hogya például a Princeton és az Arizonai Egyetem is...Egyetemre is felvennének mindkettőnket”, „ennek a leckéje...leckének sokkal több a tanulsága”;
- a lexikális hozzáféréshez köthető:

- téves szótalálás: „a kompetens munkaerőt *sze...kedvelik*”, „attól is függ, hogy milyen erős *isko...közéiskolába* jártál”, „a legtöbb *fői...egyetemen*”, „néhány kivételes *tehetség...vagy kül... adottság*”, „a *karri...a pályafutásod* során”, „egy *kompetens...egy szakértő* alkalmazott”, „azok az *egye...azok a diákok*”, „nem az iskola *teszi...okozza...a sikereket*”;
- lexikai változtatás: „a beszédemnek *ebben* a részében...a *következő* részében”, „*ez nem attól...nem azért* van, mert”, „*egy...az* elit egyetemekre jární”, „*menyire...hogyan* közvetítenek fontos értékeket”, „ahogy azt tudják, a *mai...a témánk*”;
- a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából adódó újraindítás: „*közve...közvetíteni* a diákoknak”, „*jö...jövedelemmel* rendelkeztek”, „*olyan...olyanná* tenni, hogy komoly”, „a diákok *ö...önbizalmát* is”, „hogy *mi...mitől* függ az”, „*csak a...csak a* karriered”, „*a...a...az* érettségizettek háromnegyede”, „tehát *ők...ők...ők* teszik magukat sikeressé”, „*e...emiatt* tűnik jónak”, „az *ö...ötvenezer* dollár”, „*A...A...Amerikában* az egyetemek metaforája”, „végül *a...a* munkaerőpiacon ugranazt”.

5. Összegzés

Jelen tanulmány a szinkrontolmácsolás során működő célnyelvi önkorrekciós mechanizmus kérdésével foglalkozott, és annak a vizsgálatát tűzte ki célul, hogy különbözik-e a beszédkivitelezés korrekciója az egynyelvű spontán beszédben és a szinkrontolmácsolásban, illetve arra, hogy a gyakorlatszerzés milyen hatással van a szóban forgó jelenségre.

Az egynyelvű spontán beszédet pszicholingvisztikai megközelítésből tárgyaló szakirodalom szerint a kivitelezés korrekciója a beszédprodukción természetes velejárója. Nemegyszer előfordul, hogy a beszélő önjavításra kényszerül beszéd közben, aminek sokféle oka lehet. Az adott beszédhelyzet javításra készítheti a beszélőt, mert a létrehozott szekvencia nem adekvát a mikrotervezési szándékkal. A kivitelezés hibás volt: a beszélő mégsem a megfelelő struktúrát vagy lexikai egységet alkalmazta. Továbbá az is előfordulhat, hogy a beszélő szándékától függetlenül a kiejtett szekvencia téves volt (Gósy 1999).

A szinkrontolmácsolás szövegek elemzése során kapott eredmények azt mutatták, hogy az önkorrekciós mechanizmus hasonlóképpen működik a spontán beszédben és a tolmácsolási tevékenység során. Ezt látszanak alátámasztani az előfordulási gyakoriságban tapasztalható eredmények, vagyis mind az egynyelvű spontán beszédben, mind pedig a szinkrontolmácsolás szövegekben hasonló gyakorisággal mutatkozott az önkorrekció jelensége.

A gyakorlatszerzés eredményeképpen pozitív változást tapasztalhattunk az önmonitorozási és az önkorrekciós mechanizmus működésében, amely feltehetően együtt járt a mentális energia gazdaságosabb kihasználásával, a figyelem-megosztás hatékonyabb alkalmazásával és bizonyos részkészségek automatizálódásával.

IRODALOM

- Gósy Mária (1999): Tempóéztelés és beszédmegértés. In: Uó (szerk.): *Tanulmányok a beszéd időviszonyairól V*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, pp. 87–122.
- (2002): Megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamataiban. *Magyar Nyelvőr* 126. pp. 192–203.
- (2004): *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó, 350 p.
- (2005): *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó, 401 p.
- Gósy Mária – Bóna Judit (2006): A megakadásjelenségek javítása a beszédmegértésben. *Magyar Nyelvőr* 130. pp. 33–49.
- Klaudy Kinga (1994): Fordításelmélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 118. pp. 75–82.
- (1997): *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica, 417 p.
- G. Láng Zsuzsa (2005): *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica, 210 p.
- Levelt, W. J. M. (1989): *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 584 p.
- Navracsics Judit (2007): *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó, 179 p.